

Sport jako součást edukace? K současnému zaměření pedagogiky sportu

VLADIMÍR JŮVA

Vztah sportu a edukace je plný paradoxů. Na jedné straně se se sportem setkáváme již celá tisíciletí v edukační praxi i v teoretických úvahách nejvýznamnějších myslitelů. Sport se tradičně chápe jako prostředek napomáhající rozvoji zdraví, fyzické zdatnosti a obratnosti, přispívající ke klíčovým sociálním kompetencím i obecně k morální a estetické kultivaci osobnosti. Na straně druhé nám média prakticky každý den přináší nespočet zpráv o mimořádně vážných problémech spjatých s profesionalizací a ekonomickou lukrativností vybraných sportovních odvětví, s dopingem, s násilím na stadionech i s morálním selháním některých sportovců a sportovních funkcionářů. Jde bezesporu o sociálně patologické jevy neslučitelné s edukačním úsilím. Edukační význam sportu navíc zpochybňuje i řada skeptiků, kteří právem poukazují na obtíže spjaté s jednoznačným prokázáním pozitivního vlivu sportu na takové kvality osobnosti, jež se často jakoby automaticky s přestováním sportu spojují. Jinak řečeno: Je pan X. Y. houževnatý, protože celé mládí sportoval? Rozvinuly se mimořádné sociální schopnosti paní X. Y. v důsledku její úspěšné sportovní kariéry? Pravdou je, že naznačené výzkumné otázky lze jen velmi obtížně zodpovědět.

1. K vývoji pedagogiky sportu

Pedagogika sportu, která zkoumá procesy učení a vyučování ve školním sportu (ve školní tělesné výchově), v soutěžním sportu i ve sportu rekreačním, se intenzivně rozvíjí od poslední třetiny 20. století. Její počátky jsou však mnohem starší. Na význam tělesných cvičení upozorňoval v antickém Řecku **Platon** i **Aristoteles**, který současně zdůrazňoval požadavek, aby tělesná cvičení předcházela intelektuálnímu rozvoji. Po raně středověkém poklesu významu tělesné výchovy spjatému s celkovou redukcí péče o tělo, se rozvinulo renesanční myšlení (např. **François Rabelais** nebo **Juan Luis Vives**), jež ve svém novém přístupu k životu opět docenilo sport jako jeden z podstatných prostředků edukace.

Mimořádný přínos v rozvoji školní tělesné výchovy měl **Jan Amos Komenský**. Tělesnou výchovu považoval za součást komplexní edukace a začlenil ji do všech stupňů své vzdělávací soustavy. Prioritní význam přikládal tělesné výchově také **John Locke**, který ji společně s výchovou mravní a rozumovou zařadil mezi tři základní oblasti edukace. Její pojetí zaměřil na podporu zdraví a rozvoj zdatnosti jako předpokladu úspěšného života. U zrodu novodobých tělovýchovných koncepcí stál **Jean Jacques Rousseau**. Podtrhl význam

tělesné výchovy v přirozeném prostředí, v souladu s individuálními potřebami, v radostné atmosféře a se svobodnou nabídkou pohybových aktivit. Na jeho pojetí navázali filantropisté, jejichž názory vyústily na přelomu 18. a 19. století v díle **Johanna Christoha GuthsMuthse**, klasika školní tělesné výchovy. Do české historie se výrazně zapsalo sokolské hnutí, které v duchu svých tvůrců – **Miroslava Tyrše** a **Jindřicha Fügnera** – mělo komplexní kulturně edukační charakter s důrazem na prvky filozofické, morální i estetické. Povinná tělesná výchova se zaváděla do škol v 19. století zpočátku živelně, na našem území se jako povinný předmět objevila v roce 1869 a její další rozvoj ovlivnily především sokolské tradice (Tyršova soustava).

Humanistické pojetí sportovní edukace 20. století navazovalo na reformní pedagogiku zdůrazňující mj. přirozenost dítěte a jeho svobodu. Teoretické koncepce sportovní edukace v totalitních systémech byly naopak často spojovány s ideologickými cíli (nejmarkantnější příklad představuje pojetí tělesné výchovy ve fašistickém Německu; v současnosti s oprávněnými obavami sledují pedagogové sportu nepřiměřený tlak na mladé čínské sportovce v souvislosti s pekingskou olympiádou v roce 2008). Soudobá pedagogika sportu rozvíjející se od 60. let (u nás především od 90. let) 20. století kriticky reflektuje dřívější názory na tělesnou výchovu, reaguje na dynamický rozvoj soutěžního i rekreačního sportu po 2. světové válce a analyzuje edukační význam sportu v současné společnosti.

2. Vymezení pedagogiky sportu

Pedagogika sportu představuje interdisciplinární vědní obor, který propojuje teoretické poznatky a výzkum především pedagogiky a kinantropologie. **Pedagogika** zkoumá výchovu a vzdělávání (edukaci) v nejrůznějších sférách života společnosti. **Kinantropologie** (jde o označení typické pro ČR; ve světě převládá termín kineziologie a systém věd o sportu) se vymezuje jako vědní obor zkoumající pohyb člověka ve vztahu k jeho rozvoji a kultivaci, a to v různých oblastech (zdravotněpreventivní, pracovní, sportovní, rehabilitační, regenerační, rekondiční aj.). Pedagogika sportu tvoří z hlediska systemizace věd součást pedagogických věd (věd o výchově), současně se řadí do systému věd o pohybu a sportu (v rámci české koncepce kinantropologie figuruje směr pedagogika sportu jako její habilitační obor a obor ke jmenování profesorem).

V odborném lexiku se dále objevuje termín **motopedagogika**, která si klade za cíl komplexní rozvoj osobnosti za využití jejího pohybu. Nejčastěji se spojuje se sportovní edukací osob se speciálními potřebami, jak např. dokumentuje projekt „Vzdělávání pedagogických pracovníků pro volnočasové aktivity osob se speciálními potřebami“ v rámci Evropského sociálního fondu a jeho Operačního programu Rozvoj lidských zdrojů. Hlavním záměrem projektu je v rámci stávajícího studijního programu Tělesná výchova a sport na Fakultě tělesné kultury UP v Olomouci a na Fakultě sportovních studií MU v Brně koncipovat studijní modul – motopedagogiku, jehož absolventi by byli schop-

ni organizovat, obsahově naplnit a řídit volnočasové činnosti pohybového charakteru osob se speciálními potřebami.

V současnosti se setkáváme s různě širokým **vymezením pedagogiky sportu**. České pojetí je spojeno především s profesorem Fakulty tělesné výchovy a sportu UK Bohumilem Svobodou, který její předmět definuje jako výchovu a sportovních činnostech a zaměřuje se především na potřeby sportovních trenérů, čemuž v praxi odpovídá zařazení pedagogiky sportu do trenérského vzdělávání. Širší pojetí pedagogiky sportu se v ČR spojuje s termínem **pedagogická kinantropologie**, která zkoumá edukační procesy, jejichž jádrem je integrace pohybového učení a stimulace energetických systémů a jejich efekty ve specifickém edukačním prostředí. Dvě základní edukační prostředí tvoří tělesná výchova a sport ve svém užším pojetí, tzn. soutěžní sport.

S poněkud odlišnou situací se setkáváme na Slovensku, kde se v systému věd o sportu konstituovala **sportovní edukologie** jako obor, který se obírá zkoumáním, vývojem a vyhodnocováním výchovy, vzdělávání a působením na tělesný, funkční, pohybový, psychický a sociální rozvoj člověka prostředky sportu. Jde o široké pojetí zaměřené nejen na edukační aspekty soutěžního sportu (typické pro české pojetí), ale i školního sportu a sportu pro všechny, včetně zdravotně oslabených. Slovenské vymezení odpovídá širokému pojetí pedagogiky sportu v rámci západoevropského systému věd o sportu, v němž se pedagogika sportu rozvíjí společně s filozofií sportu, sociologií sportu, psychologií sportu a dalšími vědami. **Pedagogika sportu zde zkoumá komplexní procesy sportovní edukace všech věkových skupin, ve všech oblastech sportu (soutěžní, rekreační a školní), ve všech formách edukace a ve všech edukačních institucích.**

Pedagogika sportu tedy analyzuje vztah sportu a edukace a v této souvislosti si klade otázky související s **edukací ve sportu, pro sport a za jeho využití**. **Edukace** se chápe jako celkové a celoživotní pozitivní rozvíjení osobnosti. **Sport**, který se u nás často vymezuje jen v užším významu jako soutěžní sport, se v zahraničí používá velmi široce jako označení různorodého spektra lidských pohybových aktivit, tzn. nejen ve významu srovnávání a soutěžení, ale i ve vztahu k rekreaci a ke školní tělesné výchově. Analogicky sport definuje Evropská charta sportu jako všechny formy tělesné činnosti, které – ať již prostřednictvím organizované účasti či nikoli – si kladou za cíl projevení či zdokonalení tělesné i psychické kondice, rozvoj společenských vztahů nebo dosažení výsledku v soutěžích na všech úrovních. Obdobnou definici přináší také český Zákon o podpoře sportu z roku 2001, kde pojem sport představuje všechny formy tělesné činnosti, které si prostřednictvím organizované i neorganizované účasti kladou za cíl harmonický rozvoj tělesné i psychické kondice, upevňování zdraví a dosahování sportovních výkonů v soutěžích všech úrovních.

Uvedené pojetí sportu je významné z pedagogického pohledu svým důrazem na vztah sportu a pozitivního rozvoje osobnosti, v celospolečenském rozměru svým požadavkem na „rovnost šancí“ v přístupu ke sportovním aktivi-

tám (včetně osob sociálně či zdravotně znevýhodněných) a současně snahou řešit problémy diváckého násilí, sportovního dopingu a dalších negativních průvodních jevů soudobého sportu.

Pedagogika sportu se zaměřuje na analýzu **edukační funkce sportu**, která představuje imanentní potenciál sportu a jeho reálné aktivity, jež iniciují specifické edukační procesy. Sportovně edukační procesy participují na celém spektru lidského učení. Typické je zde motorické učení. Pedagogika sportu dále analyzuje i možnosti kognitivního a zvláště sociálního učení ve sportu. Ve školní tělesné výchově, ve sportovní edukaci v dalších vzdělávacích institucích a při sportovním tréninku se nejčastěji setkáváme s vysokým stupněm intencionálního učení (tj. vnějškově řízeného, záměrného). Při sportovních mimoškolních a volnočasových aktivitách převládá spíše učení incidentální (tj. náhodné, bezděčné a nesystematické), jež je typické pro funkcionální, tzn. nepřímé sportovně edukační působení (např. pozitivním klimatem sportovního klubu, respektováním ekologických hledisek při outdoorových aktivitách, dodržováním Kodexu sportovní etiky ve smyslu „ten, kdo hraje čestně, je vždy vítězem“ ap.). Sport ve své procesuální podobě vytváří podmínky nejen pro intencionální učení (záměrné s přesně vymezenými cíli i obsahem), ale současně iniciuje optimální prostor pro bezděčné, náhodné učení, které právě často ve sportovních aktivitách vyplývá jako významný „vedlejší produkt“.

3. Koncepte soudobé pedagogiky sportu

Soudobá pedagogika sportu se rozvíjí v poli napětí mezi (sportovně) filozofickými a etickými východisky a výzkumným paradigmatem sociálních věd, což se odráží v její empirické a normativní koncepci. **Empirická pedagogika sportu** se zaměřuje na vyhodnocování kvantitativních a stále častěji i kvalitativních výzkumů procesuální stránky sportovní edukace. **Ve výzkumech školního sportu**, který je u nás doménou didaktiky školní tělesné výchovy, se mj. ukazuje:

- že se snižuje pohybová aktivita žáků a podíl organizovaných sportovních aktivit s narůstajícím školním věkem,
- že existují rozpory mezi přáním, preferencemi a zájmy a realizovanou školní pohybovou aktivitou,
- že k bezprostřednímu a individuálnímu prožívání výuky tělesné výchovy dochází pouze tehdy, pokud žáci berou sportovní aktivity za své,
- že žáci mají velký zájem o participaci na rozhodování týkajícím se obsahu výuky i metod výuky,
- že možnost vlastního rozhodování ve výuce tělesné výchovy je žáky vysoce ceněna.

Uvedená zjištění ukazují nutnost aplikovat ve školním sportu potřebné změny, mj.

- prohloubit ve výuce orientaci na žáka,
- přípravu na zdravý životní styl přeměnit na jeho bezprostřední ovlivňování a

- od jednostranné orientace na výkon přejít k uspokojení žáků, podporovat jejich prožitkovost a seberealizaci.

Výzkum v soutěžním sportu se zaměřuje především na analýzu procesualní stránky sportovního tréninku, jako jsou např. problémy motorického učení, průběh sportovní dráhy nebo aktivity sportovního trenéra. K dalším aktuálním výzkumným tématům mj. patří

- výzkum systému podpory mladých výkonnostních sportovců, kde interpretace získaných dat ukazuje stálou platnost rousseauovského postulátu neobětovat nejisté sportovní budoucnosti dnešní život mladého sportovce,
- vztahy mezi vzdělávací a soutěžně sportovní sférou (např. komparace evropských systémů se specifickou situací v USA, kde je soutěžní sport integrován do všech stupňů škol a patří tak do vzdělávací oblasti),
- genderová problematika (např. respektování nejen medicínských, ale i pedagogických aspektů v tréninku sportovkyň),
- rozvoj soutěžního sportu seniorů,
- specifické aspekty výkonnostního sportu jedinců s postižením.

Závěry výzkumů pedagogiky soutěžního sportu mj. zdůrazňují,

- že sport umožňuje rozvoj podstatných kvalit osobnosti pouze při důsledném respektování principu fair play (netýká se jen chování, ale i způsobu myšlení),
- že sport (celý sportovní život) přispívá k životosprávě, regeneraci, psychohygieně, smyslu pro spolupráci, toleranci k druhým apod.,
- že raná příprava, sportovní specializace a časově náročný trénink nesmí směřovat k jednostrannému rozvoji a k marginalizaci vzdělávání,
- že rozhodnutí vstoupit do výkonnostního sportu musí vycházet z vlastního popudu, sportovec se musí umět vždy samostatně, kriticky a odpovědně rozhodnout,
- že se musí kalkulovat se zdravotními riziky souvisejícími s výkonnostním sportem,
- že manipulace zaměřené na podání nejvyššího výkonu jsou eticky nepřipustné,
- že je nutný pozitivní dialog mezi sportovcem a trenérem a jeho průběžná kritická sebereflexe,
- že je třeba kultivovat pedagogickou odpovědnost trenéra, jehož jednání má minimalizovat rizika sportovců a maximalizovat jejich osobní rozvoj nejen fyzický, ale současně morální, sociální, emocionální a zdravotní.

Výzkumy rekreačního sportu analyzují pojetí a edukační význam pohybových volnočasových aktivit, které představují druhou nejčastěji uváděnou volnočasovou činnost mládeže. Jde o mimořádně významnou oblast v životě jedince i celé společnosti, neboť výzkumné studie prokázaly pozitivní vliv pohybové činnosti na život člověka při snižování výskytu civilizačních chorob,

v redukci agresivity a násilí mládeže i při snižování stále rostoucích nákladů na zdravotní péči obyvatelstva. Současně se ukazuje, že v souvislosti s poklesem významu tradičních sociálních institucí sehrává rekreační sport stále významnější roli v pozitivním rozvoji sociálních vztahů.

Analýzy soudobého vrcholového sportu dokumentují, že zde často dominují hodnotové priority, které moderní humanistická společnost nemůže akceptovat. Proto vystupuje do popředí **normativní pedagogika sportu**, pro kterou je klíčová identifikace a reflexe humanistické koncepce člověka a vymezení a zdůvodnění **směrování sportovní edukace**. Východisko tvoří analýza hodnot sportu **Pierra de Coubertina**, na kterého navazuje současná **olympijská pedagogika a mezinárodní dokumenty** jako Olympijská charta, Světový antidopingový kodex a Evropská charta sportu. Především evropský Kodex sportovní etiky z roku 2003 poskytuje pevný morální rámec proti tlakům moderní společnosti, které ohrožují základy sportu, jež spočívají na požadavku fair play, na sportovním duchu a na dobrovolném hnutí.

Normativní pedagogika sportu zdůrazňuje, že podstatné je pochopení pravidel, postupů a kritérií, jež sportovci umožní rozhodovat, které požadavky má splnit a které je třeba odmítnout. Současně je však nutné, aby si sportovní trenéři uvědomili širší sociální souvislosti tréninkového procesu (např. fakt, že etapa vrcholového sportu představuje pouze část komplexního života) a získali „pedagogickou odpovědnost pro dobrý život“. Normativní sportovně-pedagogický koncept by měl tvořit východisko práce nejen trenérům, ale i dalším sportovním pedagogům (učitelům tělesné výchovy, cvičitelům a instruktorům), protože je zaměřen na dobrý a zdařilý život svěřených sportovců a usiluje o naplnění jejich přirozených zájmů.

Stručná charakteristika obou základních paradigmat pedagogiky sportu – pedagogiky empirické a normativní – ukazuje, že oba vědecké přístupy jsou významné. Soudobá pedagogika sportu proto spojuje výzkum sportovně-edukační reality s teoretickým hodnotovým horizontem, což vede k rozvoji tzv. **kritické pedagogiky sportu**.

Závěr

Pedagogika sportu organicky propojuje pedagogiku s vědami o pohybu a sportu. Vyplňuje významnou oblast výzkumu sportovní edukce v rozvoji jedince a celé společnosti, kterému vědy o výchově – jak mnohdy právem kritizují představitelé kinantropologie – nevěnovaly odpovídající pozornost. Její výzkumy ukazují řadu pozitivních případů, kde sport jednoznačně přispívá k rozvoji člověka, současně však dokládají řadu problémů, kdy sport ničí nejen zdraví, ale i duši. Úkol pedagogiky sportu proto současně tkví v rozvoji a implementaci teoretických konstruktů sportovní edukace vycházejících ze základních hodnot sportu, tzn. aby sport byl především radostí, potěšením a zdravou formou rekreace v duchu fair play.